

УДК 336.2

В.Г. Дем'янишин,
кандидат економічних наук,
Тернопільський національний
економічний університет

НЕПОДАТКОВИЙ МЕХАНІЗМ МОБІЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

Розглянуто сутність неподаткових надходжень та неподаткового механізму мобілізації доходів бюджету. Розкрито особливості функціонування неподаткового механізму та окремі напрями його удосконалення в сучасних умовах.

Essence of no tax receipts and no tax mechanism of budgets incomes mobilization is considered. The features of no tax mechanism functioning and separate directions of his improvement in modern conditions are exposed.

Ключові слова: Державний бюджет України, зведений бюджет, місцевий бюджет, дохід, трансформаційні процеси, неподатковий механізм.

Дослідження особливостей формування доходів бюджету за допомогою неподаткового механізму має суттєве значення для фінансової теорії і практики, оскільки його результати можуть дати відповідь на питання стосовно ефективності функціонування, а також перспектив розвитку цього механізму в умовах трансформаційних процесів. Сьогодні за допомогою неподаткового механізму формується четверта частина доходів бюджету держави, у процесі мобілізації яких використовуються різні елементи, не завжди пов'язані між собою.

Питання функціонування системи неподаткових форм і методів наповнення дохідної частини бюджету України досліджували такі вітчизняні вчені, як О. Василик, С. Львовчкін, С. Онишко, В. Опарін, Ц. Огонь, В. Федосов, С. Юрій, Ф. Ярошенко та інші. Окремі аспекти неподаткових надходжень до бюджету висвітлювалися у періодичній літературі.

Однак проблема формування неподаткового механізму мобілізації доходів бюджету, особливостей і перспектив його функціонування в умовах трансформаційних процесів і на перспективу залишається актуальною, відсутні стратегічні підходи до розв'язання невирішених питань, не сформовані принципи, які могли б бути закладені в основу сучасної і перспективної моделі неподаткового механізму. Цим обумовлені вибір теми дослідження та її актуальність.

Метою статті є оцінка теоретичних і практичних підходів до формування вітчизняного неподаткового механізму мобілізації бюджетних доходів і розробка окремих пропозицій щодо удосконалення його функціонування у сучасних умовах.

Неподаткові надходження займають друге місце після податкових у доходах Зведеного і Державного бюджетів України. Механізм мобілізації неподаткових надходжень до бюджету має особливості та характеризується істотними відмінностями від податкового механізму.

Фінанси, грошовий обіг і кредит

зокрема відсутністю при його використанні таких принципів і підходів: рівнозначності, стабільності, обов'язковості, всеохоплюючого характеру тощо.

У цілому неподатковий механізм мобілізації доходів бюджету відіграє значну роль у розподілі і перерозподілі ВВП (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна динаміка ВВП і неподаткових надходжень до Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України за 2001–2006 рр.

№ п/п	Показники	Роки						Відхилення у 2006 р. порівняно з 2001 р.
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1	ВВП – млрд грн	204,2	255,8	267,3	345,1	424,7	539,9	+ 335,7
2	Неподаткові надходження до бюджетів:							
2.1	зведеного – млрд грн – у % до ВВП	16,4 8,0	14,7 5,7	18,2 6,8	24,6 7,1	31,8 7,5	41,2 7,6	+ 24,8 – 0,4
2.2	державного – млрд грн – у % до ВВП	14,2 7,0	12,6 4,9	15,8 5,9	22,7 6,5	28,3 6,5	35,7 6,6	+ 21,5 – 0,4
2.3	місцевих – млрд грн – у % до ВВП	2,2 1,0	2,1 0,8	2,4 0,9	2,2 0,6	3,5 1,0	4,5 1,0	+ 2,3 -

Примітка: розраховано на основі [1; 2; 3]

Як свідчать наведені у табл. 1 дані, найбільша частка ВВП за допомогою неподаткових надходжень (8%) була розподілена у 2001 році. 2002 рік характеризується різким зменшенням питомої ваги неподаткових надходжень у ВВП у зв'язку із зміною структури цих надходжень. Протягом 2002–2006 рр. спостерігаються тенденції до зростання цієї частки усіх видів бюджетів, що свідчить про посилення ролі неподаткових надходжень у перерозподільних процесах. Однак рівень такого зростання неоднаковий. Так, якщо питома вага неподаткових надходжень зведеного бюджету з ВВП за 2002–2006 рр зросла на 1,9 пункти (з 5,7% у 2002 р. до 7,6% у 2006 р.), то державного – на 1,6 (з 4,9 до 6,6%), а місцевих – тільки на 0,2 пункти (з 0,8 до 1,0%). Це свідчить про посилення ролі державного бюджету у централізації частини ВВП за допомогою неподаткового механізму.

У вітчизняній економічній літературі відсутня наукова дискусія щодо соціально-економічної сутності неподаткових надходжень, внаслідок чого складається враження, що цей вид надходжень відіграє винятково статичну роль у доходах бюджету. Так, О. Турчинов та Ц. Огонь вважають, що неподаткові надходження – це „... добровільні компенсаційні платежі, а також штрафи і пеня, не пов'язані з податковим законодавством” [4, с. 73]. У Бюджетному кодексі України зазначено: „Неподатковими надходженнями визнаються: 1) доходи від власності та підприємницької діяльності; 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; 3) надходження від штрафів і фінансових санкцій; 4) інші неподаткові надходження” [4, с. 13–14]. По суті, інших визначень не має.

У першому трактуванні неподаткові надходження пов'язуються з добровільними компенсаційними платежами та іншими надходженнями, не пов'язаними з податковим законодавством, що у своїй основі правильно. Однак у ньому не розкривається сутності надходжень. У другому визначенні перераховуються тільки види неподаткових надходжень.

На нашу думку, сутність неподаткових надходжень полягає у тому, що вони відображають сукупність розподільних відносин, пов'язану з формуванням централізованого фонду грошових коштів держави шляхом не примусового відчуження частини грошових доходів і нагромаджень юридичних і фізичних осіб. У цьому визначенні підкреслюється, що неподаткові надходження є однією з форм акумуляції коштів до централізованого грошового фонду держави. Процес акумуляції коштів пов'язаний з розподілом і перерозподілом ВВП за допомогою не примусового вилучення частини доходів і нагромаджень окремих суб'єктів розподільних відносин, до яких належать юридичні і фізичні особи.

Під неподатковим механізмом мобілізації доходів бюджету розуміємо сукупність методів, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується спрямування конкретного виду неподаткових надходжень до бюджету. На відміну від податкового механізму, який використовує загальні для всіх податків елементи, неподатковий механізм характеризується сукупністю механізмів справляння кожного окремо взятого виду надходжень.

Спільними для усіх складових цього механізму, на нашу думку, є методи, до яких відносяться планування, оперативне управління і контроль. Важелями неподаткових надходжень можна вважати окремі їхні види, зокрема, дивіденди, ренту, адміністративні збори та платежі, державне мито, митні збори, штрафи, фінансові санкції, власні надходження бюджетних установ тощо. Кожен важіль використовує сукупність власних інструментів, до яких відносять ставки, норми, тарифи тощо.

На нашу думку, мобілізація неподаткових надходжень, на відміну від податкових, ґрунтується на таких принципах, як рівність, недопущення будь-яких проявів дискримінації, економічна обґрунтованість, компетенція, єдиний підхід, доступність.

Результати застосування державою чинного механізму мобілізації неподаткових надходжень до бюджету можна прослідкувати, характеризуючи динаміку цих надходжень та їхню частку у доходах окремих видів бюджетів, зокрема зведеного (табл. 2) та державного (табл. 3).

Як свідчать наведені у табл. 2 дані, перша група неподаткових надходжень включає доходи від власності та підприємницької діяльності, частка якої у доходах Зведеного бюджету України коливається від 2,9% у 2002 р. до 8,1% у 2001 та 2005 роках. У доходах державного бюджету ця частка є більшою і коливається у межах 4,1% у 2002 р. до 10,8% у 2001 р. (табл. 3). Таким чином, доходи від власності та підприємницької діяльності у цілому характеризуються нестабільністю і не можуть претендувати на надійне джерело надходжень, хоча вони обумовлені виконанням економічних функцій державою як власника. Ще меншу частку (0,3–0,5%) ці надходження займають у доходах місцевих бюджетів.

Значну суму доходів цієї групи (у межах 1 млрд грн) становлять надходження від перевищення валових доходів над видатками Національного банку України. Сума цього перевищення визначається щорічно на підставі кошторису НБУ.

Наступним видом доходів першої групи є надходження від грошово-речових лотерей. Такі лотереї можуть випускати агенти, що мають видані Міністерством фінансів України відповідні свідоцтва. Умови лотереї повинні передбачати наявність надходжень і поступлень до бюджету сум відсотків банків за користування тимчасово-вільними бюджетними коштами.

Таблиця 2

Динаміка неподаткових надходжень до Зведеного бюджету України за 2001–2006 рр.

№ з/п	Показники	Роки						Відхилення у 2006 р. порівняно з 2001 р.
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1	Доходи від власності та підприємницької діяльності	4,5	1,8	5,2	6,4	10,9	12,7	+ 8,2
	– млрд грн. – %	8,1	2,9	6,8	7,0	8,1	7,4	– 0,7
2	Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	1,0	1,0	1,3	1,7	2,0	2,4	+ 1,4
	– млрд грн. – %	1,8	1,6	1,7	1,8	1,5	1,4	– 0,4
3	Надходження від штрафів та фінансових санкцій	0,2	0,1	0,3	0,4	0,5	0,5	+ 0,3
	– млрд грн. – %	0,3	0,2	0,4	0,4	0,3	0,3	–
4	Власні надходження бюджетних установ	5,9	7,7	7,8	11,7	10,9	15,1	+ 9,2
	– млрд грн. – %	8,9	6,5	10,3	12,8	8,2	8,8	– 0,1
5	Інші неподаткові надходження	4,9	4,0	3,7	4,4	7,5	9,8	+ 4,9
	– млрд грн. – %	10,8	12,5	5,0	4,8	5,6	5,7	– 5,1
	Усього неподаткових надходжень	16,4	14,7	18,2	24,6	31,8	41,2	+ 24,8
	– млрд грн. – %	29,9	23,7	24,2	26,8	23,7	24,0	– 5,9
	Разом доходів зведеного бюджету	36,7	45,3	75,3	91,5	134,9	171,7	+ 135,0
	– млрд грн. – %	100	100	100	100	100	100	–

Таблиця 3

Динаміка неподаткових надходжень до Державного бюджету України за 2001–2006 рр.

№ з/п	Показники	Роки						Відхилення у 2006 р. порівняно з 2001 р.
		2001	2002	2003	2004	2005	2006	
1	Доходи від власності та підприємницької діяльності	4,0	1,7	5,1	6,3	10,6	12,3	+ 8,3
	– млрд грн. – %	10,8	4,1	9,2	8,9	10,1	9,3	– 1,5
2	Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу	0,7	0,7	0,9	1,2	1,6	1,8	+ 1,1
	– млрд грн. – %	2,0	1,7	1,7	1,8	1,5	1,4	– 0,6
3	Надходження від штрафів та фінансових санкцій	0,1	0,1	0,3	0,4	0,4	0,4	+ 0,3
	– млрд грн. – %	0,2	0,3	0,5	0,5	0,4	0,3	+ 0,1
4	Власні надходження бюджетних установ	4,6	6,1	5,8	9,4	8,2	11,8	+ 7,2
	– млрд грн. – %	12,5	14,4	10,6	13,4	7,8	8,9	+ 3,6
5	Інші неподаткові надходження	4,8	4,0	3,7	5,1	7,4	9,5	+ 4,7
	– млрд грн. – %	12,8	9,2	6,6	7,2	7,0	7,2	– 5,6
	Усього неподаткових надходжень	14,2	12,6	15,8	22,4	28,3	27,1	+ 12,9
	– млрд грн. – %	38,9	29,7	28,6	31,8	26,8	27,1	– 11,8
	Разом доходів Державного бюджету України	37,2	42,5	55,1	70,3	105,3	133,5	+ 96,3
	– млрд грн. – %	100	100	100	100	100	100	–

Ще одним видом доходів є надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних коштів. Доцільність запровадження такого виду надходжень пов'язана з тим, що уповноважені банки користуються тимчасово-вільними залишками коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів і державних цільових фондів, внаслідок чого отримують валові доходи. Враховуючи це, органи Державного казначейства та фінансові органи, укладаючи договори з комерційними банками, визначають плату за користування такими коштами в обсязі 50 % від облікової ставки НБУ, що становлять доходи бюджету.

Підприємства будь-яких організаційних форм і видів, банки, у статутному фонді яких є частка державного майна, сплачують із суми прибутку, що залишилися після внесення податків і зборів до бюджету, дивіденди або інші відрахування від прибутку на частку державного майна, переданого у їхні статутні фонди, до Державного або місцевих бюджетів України, залежно від виду власності на майно. Сума дивідендів, що підлягає перерахуванню до державного бюджету, залежить від маси дивіденду та частки державного майна у статутному фонді підприємства. Такі дивіденди до бюджету поступають шоквартально. Однак можливість цього джерела, на нашу думку, використовуються недостатньо. Крім того, у перспективі цього джерела, на нашу думку, використовуються недостатньо. Крім того, у перспективі цього джерела, на нашу думку, використовуються недостатньо. Крім того, у перспективі цього джерела, на нашу думку, використовуються недостатньо. Крім того, у перспективі цього джерела, на нашу думку, використовуються недостатньо.

Однією із форм вилучення до бюджету частки прибутку суб'єктів господарювання, одержання яких не залежить від їхніх зусиль, є рентні платежі. Наявність ренти пов'язана в першу чергу з природними, техніко-економічними і трансферними чинниками. До бюджету справляється, як правило, рентна плата за нафту, що видобувається в Україні, та за природний газ, за транзитне транспортування природного газу, за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, за транзитне транспортування аміаку, за газовий конденсат тощо. Поступлення рентної плати відбувається щоквартально, його величина залежить від обсягів видобутих чи транспортованих нафти й газу та ставки плати. Фіскальне значення ренти у цивілізованому суспільстві повинно бути суттєвим, однак в Україні воно є незначним, хоча спостерігається тенденція до підвищення цієї ролі. Так, якщо у 2003 році рентні платежі становили 1,2 % ВВП (16,5 % доходів зведеного і 19,1 % державного бюджету), то у 2006 році ця частка зросла до 1,3 % ВВП. Збільшення рентної плати у 2006 р. відбулося за рахунок зростання ставок цієї плати на 30 % та обсягу видобутку нафти з газовим конденсатом на 3,6 %, а також збільшенням ставки плати за транзит природного газу територією України з 1,09 до 1,60 доларів США за 1000 куб. м або на 4,6 %.

Як справедливо зазначає С. Онишко, низька фіскальна ефективність рентних платежів в Україні є наслідком відсутності належного наукового обґрунтування їхнього розміру та встановлення платежів лише залежно від обсягів видобутку нафти та природного газу без урахування якості родовищ. Погоджуємося з думкою С. Онишко, що вдосконалення рентних платежів, ... має здійснюватися на основі забезпечення реалізації рентного принципу платності надкористування. Останнє передбачає встановлення рентного платежу, який би давав можливість виділяти як абсолютну ренту (за єдиною для певного виду ресурсів ставкою, встановленою до ринкової вартості валового річного обсягу видобутку нафти чи газу), так і диференційованої ренти І (за допомогою запровадження специфічного податку на надприбуток – роялті від чистого прибутку)" [5, с. 212–213]. Резервами збільшення рентних платежів є також зростання обсягів добування в Україні нафти й газу, прискорення розробки і введення в експлуатацію відповідних родовищ.

Друга група неподаткових надходжень об'єднує адміністративні збори та платежі. Доходи від некомерційного та побічного характеру, до яких відносяться: реєстраційний збір за проведення державних прав та їх об'яжень; оплата витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах; плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ; плата за оренду цілісних майнових комплексів, що перебувають у державній та комунальній власності; державне мито; митні збори; єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України. Надходження цього виду доходів є несуттєвими, у доходах зведеного бюджету, вони займають від 1,4 до 1,8 %, у доходах державного бюджету від 1,4 до 2,0 %, а у місцевих бюджетах – 0,7 – 1,5 %.

Третя група неподаткових надходжень об'єднує надходження від штрафів і фінансових санкцій. До цієї групи відносяться: суми, стягнені з винних осіб за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації; перерахування підприємцями частки вартості нестандартної продукції, виготовленої з дозволу на тимчасове відхилення від вимог відповідних стандартів щодо якості продукції, виданого Державним комітетом України по стандартизації, метрології і сертифікації; адміністративні штрафи та інші санкції; надходження штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки. У більшості випадків наявність такого виду доходів пов'язана з порушенням чинного законодавства, тому планування цих сум у дохідній частині бюджетів є недоцільним. У цілому доходи цієї групи є мізерними і займають у зведеному бюджеті 0,1–0,5 %, у державному – 0,2–0,5 % та у місцевих – у межах 0,1 %.

Наступна група неподаткових надходжень до бюджету об'єднує інші надходження, серед яких можна відзначити: надходження коштів від реалізації конфіскованого майна; надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності; надходження коштів від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна збройних сил України та інших, утворених згідно з законодавством військових формувань і правоохоронних органів; інші надходження; портовий збір: доходи від операцій з кредитування та надання гарантій; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію; додаткові збори на виплату пенсій; збір у вигляді надбавок до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності. У 2006 р. до Зведеного бюджету України поступило 9,8 млрд грн. цього виду надходжень, що становить 5,7 % загального обсягу його доходів. За значенням інші неподаткові надходження займають друге місце після власних надходжень бюджетних установ, характеризуються нестабільністю, їхня частка у доходах зведеного бюджету коливається від 12,5% у 2002 р. до 4,8% у 2004 р. Аналогічна ситуація з цим видом надходжень має місце у державному (коливання становлять від 12,8 % у 2001 р. до 6,6 % у 2003 р.) і місцевих бюджетах (максимальна частка – 0,7 % у 2001 р., мінімальна – 0 % у 2004 р.).

Зважаючи на досить великі обсяги та значну частку у доходах бюджетів, погоджуємося з думкою С. Онишко, що формування групи інших доходів у такому вигляді „... суперечить елементарній логіці, оскільки в групу „інших” об'єднуються, як правило, другорядні й по суті, і за своїм фіскальним значенням платежі” [5, с. 208]. Таким чином, існуючу групу інших доходів доцільно розукрупнити.

Найбільшу частку серед неподаткових надходжень складають власні надходження бюджетних установ, на які доцільно звертати особливу увагу при пошуку резервів збільшення дохідної частини бюджету. У 2006 р. до Зведеного бюджету України поступило 15,1 млрд. грн цих надходжень, що становить 8,8 % загального обсягу його доходів. Однак динаміка власних

надходжень бюджетних установ протягом 2001–2006 рр. була нестабільною, зокрема, у 2005 р. спостерігалось зменшення їхніх абсолютних сум, а частка надходжень коливалася від 6,5 % у 2002 р. до 12,8 % у 2004 р. У доходах державного бюджету питома вага неподаткових надходжень протягом 2001–2006 рр. змінювалася з 14,4 % у 2002 р. до 7,8 % у 2005 р., а у місцевих – з 8,3 % у 2002 р. до 4,5 % у 2006 р. Таким чином, власні надходження навряд чи можна вважати стабільним і надійним джерелом доходів бюджету. Однак, зважаючи на досить великі обсяги цих надходжень, у процесі бюджетного планування та виконання бюджету з боку фінансового апарату держави, фінансових служб бюджетних установ і організацій бажано концентрувати зусилля на диверсифікації джерел цього виду доходів, їхній стабілізації та зростанні обсягів, особливо у частині плати за послуги.

Узагальнюючи особливості неподаткового механізму мобілізації доходів бюджету, на нашу думку, доцільно акцентувати увагу на тому, що основною функцією неподаткових надходжень є збалансування бюджету, заповнення неомобілізованої частини доходів за рахунок податків. Функція балансування відсутності податкових надходжень цього виду доходів обумовлена неможливістю держави мобілізувати необхідний обсяг надходжень у зв'язку з обмеженими розмірами об'єктів оподаткування. З цього приводу слушним є висновок Ц. Огня, що подібна ситуація не може бути оцінена як позитивне явище, вона ..... є свідченням низької ефективності діяльності податкових органів у процесі мобілізації податків до бюджету та непрогресивності діючої системи оподаткування. Не одержуючи необхідної суми податків, держава змушена вишукувати інші джерела формування доходів і перш за все у формі неподаткових надходжень [6, с. 181].

Порівнюючи склад і структуру доходів Зведеного бюджету України та розвинених держав світу, С. Онишко стверджує, що в останніх „... частка неподаткових надходжень є значно меншою, ніж в Україні ... Така їх структура є наслідком тривалої еволюції оподаткування, в процесі якої знайшли підтвердження переваги податків як найбільш надійного джерела доходів держави. Підтвердженням нестабільності та ненадійності неподаткових надходжень є коливання рівня виконання прогнозних розрахунків неподаткових надходжень до зведеного бюджету, а також, як правило, нижчий рівень їх виконання порівняно з прогнозними показниками податкових надходжень” [5, с. 204–205]. На думку В. Опаріна, в умовах стабільної економіки „... неподаткові надходження не мають великого значення і становлять не більше 5 % доходів бюджету” [7, с. 69].

С. Львовчкін, характеризуючи тенденцію до зростання ролі неподаткових надходжень у доходах бюджету, сумнівається у її характеристиці як позитивного явища. Він стверджує: „По-перше, вона є результатом економічної кризи – рівень виробленого ВВП (основного джерела податкових доходів) настільки низький, що не дозволяє забезпечити надходження достатніх доходів до бюджету. По-друге, це свідчення вкрай низької ефективності податкової системи і податкової служби” [8, с. 250].

Отже, зважаючи на значну частину неподаткових надходжень у доходах бюджету України, роль неподаткового механізму у забезпеченні перерозподільних процесів є суттєвою та у найближчій перспективі особливо не знижуватиметься. Тому важливим завданням фінансового апарату держави є пошук шляхів удосконалення цього механізму, ефективного використання його складових у процесі мобілізації неподаткових джерел доходів. Одночасно доцільно формувати нові підходи до розробки ринкової моделі податкового механізму, який у перспективі забезпечить суттєве зростання обсягів податкових надходжень з одночасним скороченням неподаткових.

У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Під неподатковими надходженнями доцільно розуміти сукупність розподільних відносин, пов'язаних із формуванням централізованого фонду грошових коштів держави шляхом не примусового відчуження частини грошових доходів і нагромаджень юридичних і фізичних осіб.

2. Під неподатковим механізмом мобілізації доходів бюджету пропонуємо вважати сукупність методів, інструментів і важелів, за допомогою яких забезпечується спрямування конкретного виду неподаткових надходжень до бюджету.

3. Методами неподаткового механізму рекомендуємо вважати планування, оперативне управління і контроль, важелями – окремі їхні види (дивіденди, ренту, адміністративні збори та платежі, державне мито, митні збори, інші збори, штрафи, фінансові санкції, власні надходження бюджетних установ тощо), а інструментами – ставки, норми, ціни, тарифи і т. д.

4. У зв'язку із значною часткою неподаткових надходжень у доходах бюджету України роль неподаткового механізму у забезпеченні перерозподільних процесів є суттєвою та у найближчій перспективі не знижуватиметься.

5. У сучасних умовах з метою забезпечення ефективного функціонування неподаткового механізму доцільно активізувати використання усіх його складових, спрямованих, у першу чергу, на мобілізацію доходів від власності та підприємницької діяльності, власних надходжень бюджетних установ та інших неподаткових надходжень, які займають найбільшу частку у доходах бюджетів усіх рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюджет України за 2002 рік: Статистичний збірник Міністерства фінансів України. – К., 2003. – 265 с.
2. Бюджет України за 2005 рік: Статистичний збірник Міністерства фінансів України. – К., 2006. – 292 с.
3. Щербина І.Ф., Рудик А.Ю., Бабич Т.С., Зубенко В.В. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2006 рік / Проект „Реформа місцевих бюджетів в Україні”, RTI International. – К., 2006. – 148 с.
4. Бюджетний кодекс України: закон, засади, коментар / За редакцією О. В. Турчинова і Ц.Г. Огня. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 320 с.
5. Бюджетна політики у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: У 6 т. – Т. 3. Розвиток системи податків як основи зміцнення державних фінансів: Монографія / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Т.І. Єфіменко та ін. – К.: НДФІ, 2004. – 308 с.
6. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія та практика: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. у-нт, 2003. – 580 с.
7. Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
8. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.